

A`jiniyaz atındag`ı No`kis ma`mleketlik
pedagogika institutı

«Baslawısh ta`lim metodikası» kafedrası

«TA`RBIYa İSLERİ METODİKASI»
pa`ninen

KURS JUMISI

Tema: Shan`araqta ma`na`wiyat ha`m
ag`artiwshiliqtin` tutqan worni`

Tapsırg`an

3^a kurs talabası:

Atajanova G

Qabıllag`an:

J.Abdijabbarova

2015- jil

Shan'araqta ma'na'wiyat ha'm ag'artiwshiliqtin' tutqan worni'

Jobasi:

I. Kirisiw

II. Tiykarg`i' bo`lim

1. Shan'araq ruwxiyig`i haqqinda uliwma tu`sinik

2. Shan'araq tu`sinigi ma`nis mazmuni

3. Shan'araqta ruwxiy ha`m ag`artiwshiliq ta`rbiya

III. Juwmaqlaw

IV. Paydalani'lg`an a`debiyatlar

Kirisiw

Bizin` ta`rbiya tarawindag`i sovet hu`kimeti jillarindag`i jetken «tabislarimizdin» biri a`dep-ikramliliqtin` idirawi, a`deplilik haqqında tu`siniklerdin` burmalanip, wo`zgeriliwi boldi. F.Engel`stin` «Ja`miyetti idiratiwdin` yeki joli bar, birewi gu`nalini jazalamaw, yekinshisi gunasizdi jazalaw» degen wa`liylik so`zi tuwri keldi. Gu`nalilar turmista qanday da bir sebepler menen jazalanbasa, gu`nasizlar zorliqqa ushiradi.

Uliwma alg`anda yelimizde, sonday-aq Qaraqalpaqstan respublikasında da a`dep-ikramliq aytarliqtay dag`darisqa ushiradi. 1990-jil avgust ayında No`kis rayonında ju`rgizgen izertlewlerimizge qarag`anda, sol jerdegi 256 turg`innin` 61,1 % ti a`dep-ikramliq buzilg`anin` tastiyoqlag`an.

Izertlengenlerdin` 55% ti a`dep-ikramliqtin` idirawına bızın` jasag`an ja`miyetlik du`zimimiz, wonin` du`zilisi, wondag`i repressnyalar sebep boldi dep yesaplaydi.

Sa`wbetlesken adamlardin` ko`pshiligi a`deplilik pa`ziyletlerin bahalamay, toliq qabil etpeytug`inlig`i belgili boldi. Ko`binese olarda a`depsiz islerge itibarsizliq penen qaraw ushirasadi. Geyde a`depsiz qiliqlardi, faktlerdi jasiriw, qipsirmalaw jag`daylari worin aladi. A`dep-ikramliliqqa basshiliqtin` administrativlik sistemasinin` geypara a`dalatsizliq islerinin` ta`sirleri seziledi. Shinında da ta`rbiyanin` a`dep-ikramliliq tiykarlari buzilg`an edi. A`dalatliq so`zde bolip, is ju`zinde bolmadi. Adamlardin` ha`mmesin` huqiqta ten` dep qarasaq ta`geyparalardin` huqiqlari joqari boldi. Qa`tere, tamir-tanis, abroyli ata-ana, paraxorliq, birewdin` hukiqin ko`termelew, ekinshi birewdin` huqiqin sheklew, adamlardin` haqisin` jep qaliw, haram, ma`kiriw irisqig`a u`yreniw kelip shiqti. Bul a`dep-ikramliqqa nuqsan keltirdi. Balalar da o`zlerine qatnasta a`dalatsizliqti ko`rdi ha`m sezdi. Birazlarinin` zig`irdani qaynadi. Basqasin` aytpag`anda, ha`tte balalardin` alding`ilarinin` jarisi—olimpiyadanin` jen`impazlig`ina yamasa zeyinli-ziyrek balalardin` mekteplerine qa`tere ju`retug`in boldi. Bul ne degen ayip edi.

Atlardi jarisqa jiber ende sen anaw atti irk, minaw atti birinshige shig`ar, dep qa`tere saliwg`a bolarma edi?

A`dep-ikramliliqtin` buziliwi ha`r ta`repleme rawajlang`an joqari qa`niyge menen istin` ko`zin biletug`in talant iyelerin takrlawg`a ha`m talantlilardi rawajlandiriw, olardi milliy bayliqqa aylandiriwg`a aytarliqtay keru ta`sirlerin tiygizdi. Bunda talantqa, uqiqliqqa itibarsizliq, olardi ko`zge ilmewshilik u`stemlik etti. Al, bul jag`day o`z retinde, adamlardin` ruwxinin` tu`siwine, a`dep-ikramliliqtin` buziliwina, uqiqli menen uqipsizdi tendey bahalawg`a alip keldi. Na`tiyjede ja`miyetimizde orta da`rmiyanliliq ma`jbu`riy tu`rde qa`liplesip, ol turaqliliq penen u`stemlik etti.

Itibarsizliq, ruwxiy jarliliq ha`m a`dep-ikramliliqtag`i kemislik ja`miyettin` o`siwinin ha`m nig`ayip rawajlaniwinin` tiykarg`i jetekshisi bolg`an bilimge qizig`iwshiliqti pu`tkilley qulatip tasladi. Jekke ja`ne ja`miyetlik qubilislarda oni paydalaniwdin` ha`m onin` tiykarlarina su`yeniwdin` a`hmiyetin to`menletti. Na`tiyjede ja`miyettegi adamnin` ekonomikalik ha`m azamatliq statusi bilimnen, ma`deniyattan g`a`rezsiz tu`rde to`menledi. Bilim iyeleri bolg`an ilimpaz ha`m pedagoglardin` konstruktor ha`m injenerlardin` vrachlar ha`m basqa da ko`plegen qa`niygelerdin abroyi tu`sti. Sonin` na`tiyjesinde elimizdeki joqari oqiwi orinlari qa`leysen be, joq pa, eriksiz tu`rde tek atqariwshilardi tayarlap shig`ariwg`a iytermelendi.

Bunin` barlig`i eldin` intellektual` mu`mkinshiliginin` me to`mlewine, ken` oy-o`risli, erkin ko`z-qarastag`i sho`lkemlestiriwshilerdi, bag`darlawshilardi tayarlawg`a kesent berdi.

II. Tiykarg`i' bo`lim

1. Shan'araq ruwxilig`i haqqinda uliwma tu`sinik

Milliy da`stu`rlerdi na`siyatlaw ulken ayip sanaldi. Milliy a`dep-ikramlilik kommunistlik moral` menen almastirildi. Solay etip adamlardan` derlik milliylikti kem-kem tartip aldi. Da`stu`rler, u`rip-a`detler, sonin` ishinde bilimnin ko`zi bolg`an eski kitaplarg`a shekem sonializmge jat dep ja`riyalandi. Eldin` ka`siplik mu`mkipshiligini o`sirip xalictin` ho`nerin arttirwadin` ornina onin a`detin, ko`z-qarasin o`zgeriwge g`ayrat salindi. Na`tiyjede adamlar o`zinin, o`zgesheligin umitip, uliwma birdeylikke qaray bag`dar aldi. Ha`mmenin` a`depligi «kommunistlik» bolg`anliqtan` buring`i a`deplilik talap etilmedi. «Adam adamg`a dos, joldas, tuwisqan» degeni menen bir-birewge qatnasiqlarda bul uran pu`tkilley jat bolip haqiyqiy turmista o`mir surmedi. Sebebi, dosliq ha`m tuwisqanliq barliqtin` tiykarinda bolar edi. Joqliqtin` tiykarinda adamlarda o`z arziw-a`rmanlarin iske asiriwg`a ma`pdarliq aytarliqtay sezilmedi ha`m bug`an za`ru`rlik te bolmadi. «Bazarg`a barsam neter, irg`alsam ku`nim o`ter» degen tu`sinik basim edi.

Islese de, islemese de hemme birdey tabisqa iye boldi. Jalqaw, baqirawiq, dawkes basqadan alda edi. Endi yadamlarda bir m.u`mkinshilik g`ana qaldi- Ol jasirin tu`rde «esabin tawip eki asaw», mu`mkinshiligi edi.

Shininda biz son`ialistlik moraldag`i ja`miyetlik prinn`i-pin ornatamiz dep qansha ku`sh jumsadiq. «Bir adam ha`mme ushin, ha`mme bir adam ushin» dep jar saldiq. O`zimshillikti, a`shkaraladiq. Na`tiyjede hesh na`rsege erise almadiq. Jeke ma`p-darliqti basip tasladiq, adamlardin qolin suwittiq. Al ha`r bir adam o`zinin tebiyati boyinsha o`zimshil edi. Ol da`slsp o`z xojalig`i, sem`yasi ushii xizmet eter edi ha`m etip atir edi. Biz og`an «sen ha`mme ushin, keleshek ushin, kommunizm ushin xiz-met etip atirg`an kollektivseq» dep tusindirdik. Al, ol bolsa en da`slsp o`zinin. qulqinin ha`m sem`yasin oylawg`a tiyis sdi. So-nin` tiykarinda ma`mleketlik mu`lik iyesiz boldi. Al du`n`yada o`zin jaqsi ko`rmeytug`in, o`z ma`pin oylamaytug`in adam joq edp. Qara basinin` g`amin oylag`anlardi

balaha`tledik ha`; ersi ko`r-dik. Ha`r kimnin` ayirmashilig`i. deretiwsilig`i ko`rinbsy qa-liwina a`keldik. Al, kerisinshe biz adamdagi jeke qa`siyetler-di rawajlandirip, o`sirip jol siltewimiz kerek edi.

Soday-aq, bizde sovet patriotizmi degen son`ialistik mo-raldin` priin`ipi de toliq qa`liplespedi. Sebebi, pu`tkil sovet eli, o`z elin «men SSSR din` patriotiman», degen uranlardin` iske aspay qalg`anlig`in biz ha`zirdin` o`zinde ko`rip otirmiz.

Demsk, a`sirler dawaminda qa`liplesken ha`m shin`lang`an a`deplnk normalarin basip qoyip, onin` ornina taza shinliqtan bo`leklengen moralliq prinn`iplerdi ku`sh penen siniriwge ha`re-ket etiw, hesh qashan tabisli bolmaydi degen so`z.

Endi ha`zir bul qa`te-kemshiliklerdi du`zetiwi mu`mkinshiligi jaratildi. Sh`shinda ha`r bir respublikanin` g`a`rezsizligi bi-zin` ezimizdin` ne na`rselerimiz bar, basqadan ne menen ayiri-lamiz, qanday uksasliqtamiz degei sorawdi qoyip oni izlewge IYtermeledi. Sebebi, ha`r bir adam qalay bolg`anda da uliwma adamzatliq bahaliliqlardi boyina sin`iriwi menep bir qa-tarda a`psapawiy Zevs qudayi siyaqli ayag`in ez jeriie basip turiwi kerek. Yag`niy ez xalqinin`, ma`deniyatinin`, u`rip-odeti-nin`, da`stu`r ha`m tu`siniklerinin` topirag`inda turip so`ylswi mm rawajlaniwi kerek. Qanday da bir adam ez xalqinin`, elimni a`depikramlilitin` da`stu`r-saltlarinan bezgeni menen «ekinshi bir eldin` u`rip-a`detlerine tap bolatug`ini so`zsiz. Sebebi, bul a`deplilik-da`stu`riy bahaliliqlar adamdi qorshaydi, qadag`alaydi, bayitadi ha`m jollaydi.

Demek, solay bolsa elimizde a`deplilikni ornatip aliw ha`zir da`stur bolmasa bir so`zimizdi bir so`zimiz quwip ketse, arnamis, uyat, insap, tuwri sezlilik, sarrasliq, jan ku`yerlik, sadiqliq, bir sezlilik, juwapkershilik, bolmasa onda ekonomika da, ma`deniyat ta, bilimlendiriw rawajlanbaydi.

Adamzat- o`zinin` tarinxinin` barliq barisinda eki basli ma`selenin`: adamlar qalay jasawi kerek, olar neni islewi ke-rek (neni islemewi kerek) degen ma`selenin` do`gereginde jumis isledi. Ol jumis-ta`rbiya jumisi bolip, oida jaqsiliq ha`m ja`danliq ne? Adamlardin` o`z-ara ma`mlesi qanday boliwi ke-rek? O`z isinde qanday ideyalardi, oylardi basshiliqqa ali-wi kerek, degen ma`sele. Usi

ta`rbiya duris bolmasa onda insan jaqsiliq ha`m jamanliq arasindag`i talasta qalip, geypara sebepler arqali ya ol ta`repke, ya bul terepke etip ketedi.

A`deptaniwdin` tiykarg`i maqseti insang`a jamanliqtin` zi-yanlig`in tu`sindirip, onnan bas tartiwg`a u`yretip, og`an tuwri jvldi, a`deplik jolin ko`rsetiw. Sebebi, ja`miyette en` jaqsi adam ol a`depli adam, a`depli adamlar jemiyyetin` biybaha da`w-leti ha`m mertebesi. Qaysi ja`miyette a`depli isler jolg`a qo-yilsa, ol ja`miyettin` abroyi joqari, awhali jaqsi. Eger ja`-miyette ha`tteki bir adam a`depsiz bolsa yag`niy etirikshi, ma`k-kar, jalatay, satqin, atabiyzar, enebiyzar bolsa ol adamnin` oul qa`siyetleri ja`miyetke tarqap, jemiyyetke ulken ziyantin` liygizedi. A`depsiz, tuwri joldan adasqan adamg`a jaqsiliqqa umtiliw ha`wesi senip, jamanliqtin` batpag`ina batiw mu`mkin-ishligi ansatlasadi.

Al, qatardag`i a`piwayi kisinin` jaqsi adam boli`inin joli a`dep-ikramliliqtin` hasillarin` ez boyina snnir:

A`deplilik nesilden na`silge bsrilmeydi. «Urinin` balasi uri boladi», «Bo`rinin` balasi bo`ri boladi», yamasatG`arg`anin` balasi g`aq deydi, sawisqannin` balasi saq deydi» degsn ma-qallardi pu`tinley duris dep gytiwg`a bolmaydi. Sebebi, adam kim bolsa da ta`rbiyadan, jag`daydan g`a`rezli boladi. Sonday-aq jeke adam ezi-o`zinen a`depli kisi bolip ta`qeliplespeydi. A`deplilik adamnin` esip jetnlisiwinde ezi menen birge esip rawajlanip, og`an do`geregindagi adamlar, ja`miyetlik institutlar, ja`ma`a`t, sem`ya, mektep ta`sir etedi. Al sonin` ushin da adamnin` a`depliligi adamlar arasinda ju`ris-turisinin, olar menen baylanisinin ko`rinedi. Xalqimiz: «Jaqsijaqsijaqsider-sen`, isin` tu`sse bilersen» dep biykarg`a aytpag`an.

A`deplik inanimlar, prinn`ipler, normalar kisi bolip ^edaplesiwdin` sharapatli tiykari, ruwxiy o`zegi bolip, oii sog`t-tan kirgiziw yamasa toqiw mu`mkin smes. A`deplilik adamnin` o`zinin` jasaw usili ha`m o`mir joli meien baylanisli. A`deplilik o`zin-o`zi a`dep-ikramliqta aniqlawi menen, o`zinin` qiliq-qilwalari menen, tortibi msnen o`zin-o`zi duzewi. «Jaqsijaqsijaqsider-sen` go`re shinig`iwlarda ko`birek qa`liplesedi» de-gen belgili a`yyemgi grek filosofi Demokrit.

Adam jeke o`zi usi pron`esske qatnasiwisiz o`zin-ezi ta`rbiya-lawg`a iykemsiz, demek a`deplilik qa`liplespendn. Sebebi, adam a`deplilikks ta`rbiya arqali erisedi.

Sonliqtan belgili Aris-totel: «Barliq iskusstvo ha`m ta`rbiyalaw iskusstvosi adamege ta`biyattan jetispegen noreelderdi toliqtiriw maqsetine iye» dep ko`rsetken.

Demek, a`deplilikti taniwdin` son`ialliq roli joqari. A`dep-liliktii haeil qag`iydalarin kezge ilmegen ja`miyet o`zin so`zsiz ejelge duwshar etedi. Sonday-aq a`deplilnk ta`rbiyasi adamn`sh intnzamlig`in qa`liplestirip, adamiyig`ii jetilistirip, baxitlilig`ina eristirip, ja`miyetke mehribailiq nur shashiw xizmetin atqaradi.

A`deplilik ta`rbiyasi adamda qanday da bir iske aniqlik belgilerdi engiziw emes, al onin` putiligin torbiyalaw, tiya-naqli sapalardi qa`liplestiriw. Ol a`dep-ikramliliqtin` za`ru`rliligii, onin` adamnin` bolmisi menen absolyut turde bi-rigiwin, onin` o`mirlik a`hmiyetin tusiniw. Onin` o`zinin` a`dep-lik sanasin islep shig`iw, onin` joqari ko`rinisi, a`dep-nkram-liliqtin` elshemlerinen bas tartqizbaytug`in hu`jdani iyele-wi. A`deplilik: tuwriliq, azg`iriwg`a qarsi turiw, a`dep-ikram-liqtin` talaplarinin` buziliwina, orinsiz o`zin-ezi aqlawg`a qarsi turiw tilegi ha`m uqibi, uyaliw sezimi. adamlarg`a qayir-xomliq, mehribanliq, ezin basqanin ornina qoyiw ma`rtligi, adamlardi su`yiw g`ana emes, og`an xizmet qiliw tilegi, qayir-li is qiliwg`a jamanliqqa qarsi turiwg`a umtiliw, kishipe-yillik, pa`klik, o`zinin` ma`pin tabiw ha`m biliw menei bir qatar-da basqalardin da ma`plerin hu`rmetlew.

A`dep taniw ha`zir bizin` elimizde moralliq tiykarlardin buziliwin qayta tiklew ha`m jana a`dep-ikramliq bahaliliq-lardi islep shig`iw ushin ju`da` a`hmiyetli.

2. Shan`araq tu`sinigi ma`nis mazmuni

Ja`miyetimizdin` sotsial–ekonomikaliq rawajlaniwin jedellestiriw sharayatinda insan faktorin` payda etiw da`wir talabina aylandi. Jetiliske insan haqqinda onin` miyneti ha`m turmisi, ruwxliylik rawajlaniwi haqqinda g`amxorliq etiw respublikamizdin` tiykarig`i maqseti.

Keyingi jillarda respublikamiz ta`repinen qabil etilgen bir qatar qarar ha`m ko`rsetpelerde xalqimizdin` sotsialliq – ma`deniy rawajlaniwin ta`miyinlewshi pikirler, usinislari beriledi, bular respublikamizdin` tiykari – shan`araqlardin sotsial–ekonomikaliq ha`m ruwxliylik jetilisiwinde za`ru`r rol` oynaydi. Sonin` ushin shan`araqlardin` ha`r ta`repleme rawajlaniwi, ja`miyettin` rawajlaniwi degen so`z. Usi ma`niste keleshegimiz bolg`an jas a`wlad ta`rbiyasi ha`m onin`

rawajlaniwi ma`mleket a`hmiyetine iye bolg`an ma`sele esaplanadi. Ekinshi ta`repinen, ja`miyettin` shan`araq ha`m shan`araqliq ta`rbiyag`a bolg`an talap ku`n sayin artip barmaqta. Ata–analardin` balalar ta`rbiyasi boyinsha juwapkershiligin ku`sheyttiriw, ta`rbiyalawg`a ta`n qizig`iwin asiriw, shan`araqliq ha`m sotsialliq ta`rbiya birligin ta`miyinlew ha`zirgi ku`nnin` aktual ma`selelerinen biri.

Shan`araqliq ta`rbiya degende ata–analardin` o`z turmislari, turmis ta`rizleri tiykarinda bala rawajlaniwinda du`n`yaqaras tiykarlari, siyasiy, a`dep–ikramlilik, estetikaliq ha`m basqa sotsialliq faktorlardi qa`liplestiriw maqsetinde sistemali, izbe–iz, ideyaliq ha`m ruwxiyliq ta`sir ko`rsetiw protsessi tu`siniledi. Biraq, bunda ja`miyetimiz rawajlaniwi mu`na`sibeti menen shan`araq, onin` ba`rshe turmisliq basqishlari keskin o`zgerislerge ushirap atirg`anlig`in da esten shig`armasliq kerek. Milletlerdin` tariyxiy, milliy ha`m regional o`zgesheliklerin esapqa alg`an halda shan`araqlar rawajlaniwi uliwma ha`m menshiklik rawajlaniwlar tiykarinda shan`araqliq ta`rbiyani maqsetke muwapiq jaqsilaw tiyis. Bul ma`mleketimizdin` shan`araqta jas a`wladti ha`r ta`repleme kamal taptiriw protsessine qaratilg`an ilimiy ha`m a`meliy usinislarinan biri.

Ha`zirgi zaman rawajlaniwi ha`r bir jeke adamnan waqiyaliqti tuwri tu`siniwdi, juwmaq shig`ariwdi, a`dep–ikramlilik pa`klikti ha`m sezgirlik, shidamliliqti, ja`miyetimiz turmisinin` ba`rshe salalarinda bekkem ha`m aktiv boliwin talap etpekte. Bizge belgili, jeke adamnin` bunday sotsial, emotsional, minez–quliy ha`m basqa sipatlarina shan`araq tiykar saladı, qa`liplestiredi ha`m kamal taptiradi.

Keleshegimizdin` qanday boliwi ha`zirgi ku`nde ta`rbiyalanip atirg`an jaslarg`a baylanisli. Bunday u`lken waziypa a`melge asiriwda, materialliq ha`m ruwxiyliq bayliqlardi do`retiwshi tiykar shan`araq. Shan`araq ja`miyettin` baslawish sotsial buwini sipatında quramali sostavqa iye bolip, ol o`z xizmetinde shan`araq ag`zalarinin` za`ru`rligi ha`m uqiylilig`i, tu`rli xizmetinin` maqset ha`m waziypalarin g`ana emes, ba`lki ta`rbiyaliq xizmetin de sa`wlelendiredi. Onin` quramali ha`m ko`p qirli xizmeti eki ta`repleme.

- Birinshiden, ja'miyettin` kishi bir bo`legin sotsial o`zgerislerin o`te sezgirlik penen qamrap alatug`in, o`zinde sa`wlelendiretug`in belgi. Sog`an tiykarlanip shan`araq ta`rbiyasin sotsial ta`rbiyanin` tiykarg`i bo`leklerinen biri dep esaplaw tiyis.

– Ekinshiden, shan`araqtin` quramali ha`m ko`p qirli xizmetin onin` waziypalari ha`m du`zilisine, sotsial turmis ta`rizine, shan`araq ag`zalarinin` sotsial xizmetlerine, olardin` ba`rshe qizig`iwlarina, mu`ta`jliklerine ha`m mu`na`sibetlerine baylanislig`in na`zerden shette qaldirmasliq kerek.

Shan`araq ta`rbiyasi metodologiyasi ha`m metodikasi ushin en` za`ru`ri onin` baylanisli ta`replerin, yag`niy ta`rbiyalik waziypalarin bir o`lshemge saliw, shan`araqtin` o`zine ta`n o`zgesheliklerin ha`m bar mu`mkinshiliklerin aniqlaw u`lken a`hmiyetke iye boladi.

Shan`araqtin` du`zilisi ha`m waziypalarin analiz etiwde ol ja'miyettin` sotsialliq–ruwxiyliq o`zegi ekenligi ja`ne bir ret ko`rinbekte. Usi sebepli shan`araqtin` aniq bir statusi, tiykari boliwi kerek ha`m ol adamlar ortasindag`i mu`na`sibetlerin ta`rtipke saliwi, jaslarda a`dep–ikramliliq pa`ziyetlerin, fizikalik rawajlaniwin, aqiliy ziyrekligin qa`liplestiriwi za`ru`r.

Shan`araq ta`rbiyasinin` o`zine ta`nligi sonda, ol balalardi ata–analardin` ata–analiq, ag`ayin-tuwisqanliq qa`siyetlerin uzatip, jeke adamnin` uliwma ha`m sezgirlik rawajlaniwin g`ana ta`miyinlep qalmay, ba`lki onin` bar mu`mkinshiliklerin ha`m a`dep–ikramliliq rawajlaniwin da o`siredi. Usi sebepli shan`araq ta`rbiyasi ba`rqulla ko`rsetpeliligi ha`m shiraylilig`i menen ajiralip turadi. Onda tiykarg`i waziypa xaliq, u`rip-a`detke ta`n ila`jlardi balag`a tuwri u`yretiw, ma`sla`ha`t beriw, u`lken ta`jiriybesi g`ana emes, ba`lki shan`araqtin` jasaw ta`rizi, ortalig`i, ata–analardin` ka`sip–o`neri, shan`araq ag`zalarinin` ruwxiyliq–psixologiyaliq mu`na`sibetleri oynaydi.

Shan`araq ha`m shan`araq ta`rbiyasi mashqalalari menen shug`illaniwshi alimlardin` izertlewlerinde tiykarg`i itibar shan`araq boyinsha a`meldegi bo`liniwine ha`m balalar ta`rbiyasinda ata–analarinin` aktiv da`rejesine qaratiladi.

Sonin` menen birge, ata–analdin`, balaldin` ha`m hayallaldin` ba`ntlighi ha`m olaldin` balalar ta`rbiyasina bolg`an ta`siri shan`araqtin` materialliq mu`mkinshilikleri ha`m turar jaylarina baylanisli u`yreniledi.

Ja`miyettin` materialliq ha`m ruwxiyliq rawajlanivi jaslardi tu`rli sotsial waziypalardi orinlawg`a, toplang`an mu`na`sibetlerge ta`n ta`jiriybelerge, materialliq ha`m ruwxiyliq qa`diriyatlarg`a ha`r ta`repleme ha`m uzaq tayarlaw lazimlig`in talap etpekte. Shan`araq ta`rbiyasinda za`ru`r a`hmiyetke iye boliwshi ob`ektiv ha`m sub`ektiv faktorlardi biliw tiyis. Ob`ektiv faktorlarga shan`araqtin` materialliq turmisi, da`ramatlarinin` tu`rleri, o`zine ta`nligi ha`m da`rejesi, u`y–jay menen ta`miyinleniw da`rejesi, mektepke shekemgi mekemelerden paydalaniv, sonin` menen birge shan`araq ag`zalarinin` sani, qurami ha`m basqalardi kiritiw mu`mkin. Sub`ektiv faktorlarga shan`araqtig`i o`z–ara mu`na`sibetlerinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri, mag`liwmat, shan`araq ag`zalarinin` ma`deniy–ruwxiyliq da`rejeleri, ata–analarinin` qarim–qatnas ma`deniyatlari ha`m basqalar kiredi.

Shan`araq ta`rbiyasinin` quramalilig`i sonda, ha`r bir shan`araq o`zine ta`n bir a`lem, ja`miyettin` o`zine ta`n kishi uyimi bolip, ta`rbiya isinde o`zine ta`n o`zgesheliklerin ko`rsetedi. A`ne sonin` ushin ha`m shan`araqliq ta`rbiyanin` forma ha`m metodikalarin uliwmalastiriw ha`m og`an qanday da bir usinislari beriw qolaysiz ha`m qiyin. Ata–analar qanshelli ruwxiy bay, isenimli ha`m joqari mag`liwmatqa iye bolsa, usi da`rejede rawajlang`an metodika arqali o`z perzentlerin ta`rbiyalaydi. Olar tek ma`sla`ha`t beriw, maqullaw, siyliqlaw, jazalaw, sa`wbet ha`m gu`rrin`, pikir almasiw menen g`ana emes, ba`lki jeke u`lgileri, balalari menen birgelikte islew, olardi miynet xizmetine tartiw arqali da ta`rbiyalaydi. Balalar xizmetinde qatnasiw olarg`a ta`rbiyalig`i ta`sir ko`rsetiwdin` en` na`tiyjeli usili. Eger balalar ata–analarinin` shinig`iwlarina qizig`iw menen mu`na`sibette bolsa, olar ortasinda dosliq mu`na`sibetler payda boladi. Balalar ata–analarinan a`ke ha`m apalarinan o`z–ara mu`na`sibet tu`rlerin u`yrenip, ne jaqsi ne jaman, ne paydali ha`m ne ziyarli ekenligin bilip aladi, olar haqqinda aniq tu`siniklerge iye boladi. Bunnan tisqari, shan`araq ta`jiriybeli ha`m ka`sibi

ta`repien tu`rlishe jastag`i adamlardi birlestirip turadi. Shan`araq ag`zalarinin` turmis ta`jiriybeleri, ma`deniy sawatlilig`i qanshelli bay bolsa, olar balalar menen usi da`rejede jaqsi so`ylesiwde bola aladi, balalardin` qizig`iwlarin o`sire aladi.

3. Shan`araqta ruwxiy ha`m ag`artiwshiliq ta`rbiya

Ja`miyettin` sotsial, ekonomikalig` du`zilisinin` o`zgeriwi shan`araqtin` qa`liplesiwine, onin` o`z-ara baylanis formalarina ta`sir ko`rsetedi. Ayriqsha, ja`miyettin` materialliq texnikaliq ha`m ruwxiyliq bag`darindag`i o`zgerislerin shan`araq xizmetinin` o`zgeriwine sebep bolmaqta. Bunday o`zgerisler shan`araq quriw, mehir-muhabbat, o`z-ara dosliq ha`m perzent ko`riwdi rejlestiriwde o`z sa`wlesin tawmaqta.

Ma`mleketimiz shan`araqlardi o`zinin` alip baratug`in siyasati orayinda alip qaraydi. Usi sebepli mu`mkinshilik ortalig`inda mtaerialliq ha`m ruwxiyliq ja`rdem beriwge ma`jbu`r. Shan`araqliq ta`rbiya mektep, ja`ma`a`tshilik menen birligin ta`miyinlewden ma`pli.

Shan`araqtin` en` za`ru`r o`zgesheliklerinen biri insanlar a`wladin ko`beytiriw. Balalardi sotsial turmisqa tayarlaw barasinda shan`araq ma`lim da`rejede sotsial sho`lkemler menen ja`miyet rawajlaniwina uyg`in halda xizmette bolmaqta. Shan`araqliq ta`rbiya mashqalalarin izerlew, tiykarinan eki bag`darda alip barilmaqta. Bir ta`repte shan`araqliq ta`rbiya pedagogikanin` da`stu`riy bo`legi sipatinda u`yrenilmekte. Ekinshi ta`repien shan`araq sotsiaologiya ha`m filologiya bag`darinda ha`m izertlenmekte. Baspa so`zde dag`azalang`an maqalalarinda usi salag`a qiziqqan alimlardin` shan`araqliq ta`rbiya o`zgesheliklerine sotsial – filosofiyaliq qarasinan jandasip atirg`anliqlarin ma`lim bolmkaqta.

Balalardin` balalar yasli ha`m balalar baqshasinda uzaq mu`ddet boliwlarin olardin` jetilisiwine, iqtiyaj, qizig`iw ha`m qarim-qatnas xarakterine jaman ta`sir ko`rsetedi. Baxitqa qarsi ha`zirgi waqitta ata-analardin` islep shig`ariwda ko`plep shug`illaniwlari sebepli o`zlerinin` toliq ta`rbiyaliq waziypalarin orinlay almasliqlarin tasdiqlamaqta.

Shan`araqliq ta`rbiya sotsial ta`rbiya menen tig`iz baylanista bolsa o`sip kelatirg`an jas a`wlad parawanlig`in ta`miyinlew mu`mkin. Ol yaki bunisinin` joqlig`i ta`rbiyalıq protsesske jaman ta`sir ko`rsetedi.

Respublikamızda ha`zirgi ku`nde shan`araqlardin` sotsial a`hmiyeti artip barmaqta. Shan`araqlardin` materialliq iqtiyajların toliq qandiriw tiykarında balalar ta`rbiyasi ushin juwapkershilikti ku`sheytiriw protsessi tezlesmekte. Biz ushin shan`araq bekkemligin ta`miyinlewshi a`dep–ikramlılıq psixologiyalıq baylanislar ha`m ju`da` za`ru`r. Usi baylanis shan`araqliq mu`na`sibetler, toliq sezimlik ;emotsionallıq, atalıq ha`m analıq, shan`araqliq baxitti ta`miyinlew iqtiyajların qandiradi.

Ata–analarg`a pedagogikalıq bilim beriw, shan`araqliq ta`rbiya boyınsha ta`jiriye almasıwi, ata ha`m analardi ta`rbiya jumislarına qizg`in tartiw olardi mektepke, ma`ha`lle komitetlerine mira`t etiw maqsetke muwapiq. Ata–analardin` bul baradag`i en` za`ru`r waziypaları balaları jetilisiwin aldınan oylawları, ta`rbiya maqsetin aniqlaw.

Qoyilg`an maqsette a`melge asiriw xizmeti sheberlik menen sho`lkemlestiriwge baylanisli. Bunin` ushin –

a) Balalardin` turmisi ha`m shinig`iwin tuwri sho`lkemlestiriw (rejim, oyın, miynet, u`ydegi oqiw isleri, sport ha`m sog`an uqsas).

b) O`zinin` shaxsiy xizmeti ha`m dem aliwin sho`lkemlestiriw (jumista, u`y xojalig`ında, balalardi ku`tiwge, oqiwda, dem aliwda, jas a`wlat ta`rbiyasi ju`zesinen ja`ma`a`t islerine ha`m basqa).

Biraq, bul jolda bir qansha qiyinshiliqlar bar. Birinshi qiyinshiliq sonnan ibaratki, aldın`g`i shan`araqlar ha`m ta`rbiyanin` maqsetin ha`m o`z juwapkershiliklerin jaqsi bileseler ha`m ta`rbiya metodikalari, usil ha`m quralların aniq qollay almaydi. Ma`limki, shan`araqta bir–bir metodika ayriqsha qollanılmaydi, ba`lki ba`rshe metodikalar birgelikte qollaniladi. Bizin` ha`zirgi sharayatımızda ko`birek isentiriw ha`m og`an birgetikte metodikalar ko`birek engiziledi (misali, maqullaw, xoshametlew). Ma`jbu`r etiw basqalarg`a qarag`anda ja`rdemshi usil sipatında qollaniladi.

Demek, ta`rbiya usillari ha`m metodikalarin tanlaw, olardi rawajlantiriw ha`m engiziw shan`araq turmisinin` za`ru`r formasi. Jas a`wlad ta`rbiyasinin` tabisi biran–bir ayriqsha aling`an usillarina emes, ba`lki oylap ha`m jaqsi sho`lkemlestirilgen metodikalar dizimine baylanisli. Shan`araqta qollanilg`an ol yaki bul usillar haqqinda ga`p ketkende, soni este saqlaw lazim, eger shan`araqtin` turmis ta`rizi, turmisi ha`m moralina usillar tanlansa, ta`rbiyaliq na`tiyjelik asiwi yaki mas kelmese, kerisinshe boliwi turmista ko`plep baqlang`an.

Juwmaqlaw

Shan`araqliq ta`rbiya degende ata–analarin` o`z turmislari, turmis ta`rizleri tiykarinda bala rawajlaniwinda du`n`yaqaras tiykarlari, siyasiy, a`dep–ikramlilik, estetikaliq ha`m basqa sotsialliq faktorlardi qa`liplestiriw maqsetinde sistemali, izbe–iz, ideyaliq ha`m ruwxiyliq ta`sir ko`rsetiw protsessi tu`siniledi. Biraq, bunda ja`miyetimiz rawajlanivi mu`na`sibeti menen shan`araq, onin` ba`rshe turmisliq basqishlari keskin o`zgerislerge ushirap atirg`anlig`in da esten shig`armasliq kerek. Ata–analarin` uliwma, ma`deniy, mag`liwmat da`rejelerinin` ko`teriliwi ha`m sotsialliq qarar tabiwi mektep ha`m shan`araq baylanislari o`zgesheliginin` o`zgeriwine sebep boladi. Eger mektep shan`araq ta`rbiyalaniwshilig`ina hu`rmet menen mu`na`sibette bolsa, onin` bayliqlarinan, yag`niy ata–analar abiroyi, jeke u`lgisi, jaqsi sezimler tiykarinda ta`rbiyalawlarinan paydalana alsa, ol waqitta ata–analar atalig`i u`lken ku`shke, ta`rbiya na`tiyjelilig`in ta`miyinlewshi oring`a aylanadi.

Ha`zirgi zaman shan`araqlari ja`miyet menen tig`iz baylanisqan. Qalalardin` o`siwi, jasaw sharayatlarinin` jaqsilaniwi, xalqinin` materialliq ha`m ma`deniy turmis da`rejesinin` o`siwi jaslardi jetiliske insan etip ta`rbiyalawg`a ta`sir etedi. Shan`araq ta`rbiyasinin` maqseti ha`m mazmuni ba`rshe regionlar boyinsha alg`anda bir–birinen belgili da`rejede ayirmashiliq boladi. Bul ayirmashiliqlar milletlerdin` turmis ta`rizi, u`rip–a`detleri, sotsialliq–ta`rbiyalig` ha`m jergilikli sharayatlar menen belgilenedi.

Ta`rbiya ma`selesine keletug`in bolsaq, az balali shan`araqlarg`a qarag`anda ko`p balali shan`araqlarda balalar ta`rbiyasi bir qansha jen`il boladi. Ko`p balali shan`araqlarda balalar ata–analarin` qatti –ha`reketlerin, a`ke ha`m apalarinin` olar ortasindag`i g`amxorliqlarin, ayriqsha, bir–birlerine bolg`an dosliq mu`na`sibetlerin, u`ydegi ha`r qiyli waziypalarin shin kewilden orinlawlarin, adamlardin` u`lkenlerge a`dep menen mu`na`sibette boliwlarin ta`biyg`iy tu`rde ko`redi, baqlaydi. O`zlerinde a`ne sonday a`dep–ikramlilik sipatlarin qa`liplestiriw mu`mkinshiligi payda boladi. Usi sebepli bir qansha

balalari bolg`an shan`araqta ata–analardin` g`amxorliqlari o`zine ta`n o`zgeshelikka iye boladi. Bunday g`amxorliq ten` bo`listirilgen boladi.

U`lken shan`araqta bala jaslig`inan ja`ma`a`tke u`yrenedi, o`z–ara baylanislar tiykarinda ta`jiriybe topaydi. Eger shan`araqta u`lken ha`m kishi balalar bolsa, ular ortasinda tu`rli ko`rinislerde mehır–muhabbat ha`m dosliq payda boladi. Shan`araq balalardi insaniylik mu`na`sibetlerinde o`z shaxsin kamal taptiriw mu`mkinshiligini beredi. Az balali shan`araqlarg`a qarag`anda ko`p balali shan`araqlarda sonday turmisliq waziypalar bar boladi, misali, u`lken ajag`ag`a shekem ha`m kishi u`kesine shekem bolg`an mehır–muhabbat, yag`niy bir–birinen pariqlaniwshi sezimin, a`ke–u`ke ha`m apa–sin`liler ortasinda bir–birleri menen na`rselerdin` ten` bo`listiriliwi ha`m basqalar payda boladi.

Shan`araqtin` tu`p maqseti ha`m ha`reketlerinin` mazmuni balalardi uliwma insaniylik minez o`lshemlerine a`mel qilg`an halda olardi bolajaq miynet xizmetine tayarlawdan ibarat. Sonin` menen birge, olardin` ideyaliq–siyasiy, ma`deniy–ag`artiwshiliq qizig`iwlarina itibar berilip atirg`an ta`rbiyanin` bir–birinen ayirmashilig`i barlig`in da esten shig`armasliq tiyis. Eger shan`araqta ata–analar u`lken jastag`i adamlar bolsa, ular miynetinen quwanip atirg`an bolsa, insaniylik isenimler bar bolsa, bunday shan`araqta ta`rbiyalanip atirg`an jaslar turmisinda mu`na`sip insan bolip jetisedi.

Paydalani`lg`an a`debiyatlar

1. Karimov I.A. O`zbekiston buyuk kelajak sari. T.1998.
2. Karimov I.A. Wozbekstan XXI a`sirge umtilmaqta. N., 1999
3. Borev Yu.B. Estetika. M., 1989
4. Djanabaeva G. Estetika ma`seleleri N., 1993
5. Umarov E. Estetika. T., 1998.
6. Estetika. Slovar` M., 1989